

CUMHURİYETİN KÖKENLERİ: ON DOKUZUNCU YÜZYILDA OSMANLI MODERNLEŞMESİ*

Burak KOÇAK**

Öz

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti'nin On Dokuzuncu yüzyılda yaşadığı siyasi ve toplumsal olayların Cumhuriyet'in ve kurumlarının temellerine etkilerini incelemektir. Cumhuriyet, kurumsal ve siyasi açıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti'nden birçok miras devralmıştır. Devralınan bu mirasın büyük oranda On Dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen siyasi ve toplumsal hareketler etrafında şekillenen siyasi ve idari reformlar aracılığıyla gerçekleştiği söylenebilir. Hatta Cumhuriyetin temellerinin bu yüzyıl içerisinde atıldığını söylemek çok da iddialı olmayacaktır. Sened-i İttifakla başlayan demokratikleşme sürecinin 1876 Kanun-i Esasi ile anayasal seviyeye ulaşması bunun en büyük göstergesidir. Türkiye'de yakın tarihe kadar uygulanmakta olan parlamenter sistemin de bu demokratikleşme hareketi ile başladığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti On Dokuzuncu yüzyıl siyasi gelişmeleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada da Sened-i İttifak ile başlayan, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin ilanı ile devam eden süreç; ilgili siyasi olaylara zemin hazırlayan toplumsal olaylarla birlikte ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Modernleşme, Osmanlı, On Dokuzuncu Yüzyıl, Tanzimat, Islahat.

THE ORIGINS OF THE REPUBLIC: OTTOMAN MODERNIZATION IN THE NINETEENTH CENTURY

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of the political and social events experienced by the Ottoman Empire in the nineteenth century on the foundations of the Republic and its institutions. In terms of institutional and political aspects, the Republic has inherited many legacies from the Ottoman Empire. It can be said that this inherited inheritance was largely realized through political and administrative reforms shaped around political and social movements in the nineteenth century. In fact, it would not be too ambitious to say that the foundations of the Republic were laid in this century. The fact that the democratization process, which started with the *Sened-i İttifak* reached the constitutional level with *1876 Kanun-i Esasi*, is the biggest indicator of this. The parliamentary system is being implemented in Turkey, until recently, should also be noted that begin with the democratization movement. In this context, the political developments of the Ottoman Empire in the nineteenth century occupy an important place. In this study, the process that started with the Sened-i İttifak and continued with the declaration of the *Tanzimat Edict*, the *Reform Edict* and *Kanun-i Esasi*; and social events that pave the way for the related political events were examined.

Keywords: Republic, Modernization, Ottoman, Nineteenth Century, Tanzimat, Reform.

Atf Bilgisi: KOÇAK, B., "Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi", İMGELEM, 3 (5): 207-237.

Citation Information: KOÇAK, B., "The Origins of The Republic: Ottoman Modernization in The Nineteenth Century", İMGELEM, 3 (5): 207-237.

* Bu çalışma, yazarın "Prens Sabahaddin: Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Rize, E-posta: burak.kocak@erdogan.edu.tr, Orcid Number: 0000-0003-0430-4397.

Araştırma Makalesi/Research Article.

Başvuru/Received: 08.11.2019.

Kabul/Accepted: 18.11.2019.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin On dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen siyasi ve toplumsal hareketleri incelendiği zaman, Cumhuriyet ve önemli kurumlarının temellerinin o dönemde atıldığı görülebilir. Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanının 1876 Kanun-i Esasi'nin ilanına zemin hazırladığını; tüm bu gelişmelerin amaçladıkları “eşitlik” ve “yönetime” katılma gibi ilkelerle de Cumhuriyet'e zemin hazırladığını söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti o dönemde büyük bir dönüşüm içerisine girmiş, etkisinde kaldığı fikir akımları ile devlet yapılanmasında birçok önemli reformlara kalkışmıştır. Özellikle Osmanlıcılık ve Batıcılık fikirleri, On dokuzuncu Yüzyılda ilan edilen fermanların ve yaşanan diğer önemli olayların arkasındaki düşünce akımlarıdır.

Günümüzde sahip olduğumuz hakların temellerinin hangi dönemde, hangi reformlar sayesinde atıldığını açıklamak bu çalışmanın temel amaçlarından biridir. Bu doğrultuda çalışmanın ilk kısmında On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan dönüşüm süreci ve ana unsurları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise reformlara yol açan olaylar ve fikir akımları incelenerek, bu reformlar doğrultusunda girilen anayasallaşma süreci Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi üzerinden açıklanmıştır.

2. On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Dönüşüm Süreci ve Dönüşüm Sürecinin Ana Unsurları

Osmanlı Devleti'nin dönüşüm sürecini analiz edebilmek için son yüzyıldaki gelişmelere odaklanmak gerekir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm halklar ve sosyo-kültürel-iktisadi yapı 16. yüzyıldan itibaren yurtiçindeki farklı güçler ve Avrupa ülkelerinin etkisiyle büyük bir dönüşüme tabi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gücünün dorukta olduğu 17. yüzyılın başlarında bile imparatorluk ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır (Karpat, 1972: 243).

Osmanlı Devleti'nde sosyo-ekonomik alandaki dönüşüm sürecinde dört farklı sosyal sınıfın etkisi büyüktür. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet memurlarının görev, yetki ve sorumlulukları itibarıyla uzmanlaşmaya başladığı ve bürokraside seyfiye, ilmiye ve kalemiye olmak üzere üç farklı sınıfın ortaya çıktığı görülmektedir. 16. yüzyılın başından itibaren, dönüşüme yol açan bir dizi yeni unsurun etkisiyle, devreye giren tüccarlar, esnaflar ve gıda üreticileri (köylüler ve çiftçiler) geleneksel sosyal düzende sapmalara yol açmışlar ve dönüşüm sürecini hızlandırmışlardır. Bu yeni aşamada oluşan yapısal dönüşüm seyfiye ve kalemiye sınıfının sosyo-ekonomik öneminin azalmasına yol açmıştır. Bu sosyal ortam içinde

17. ve 18. yüzyıl boyunca Müslüman orta sınıfları meydana getiren ve *ayan* olarak adlandırılan yeni bir toplumsal lider grubu ortaya çıkmıştır. Ayanların Osmanlı bürokrasisi ile olan ilişkileri ve merkezi yönetimle çelişen ideolojilerinin varlığı 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devletindeki dönüşümün yurtiçi kaynaklı en temel belirleyicisi olmuştur (Karpas, 1972: 244).

Weber'in meşru egemenliğin türlerini sınıflandırmada kullandığı rasyonel, geleneksel ve karizmatik otorite şeklindeki üçlü sınıflandırma dikkate alındığında, Osmanlı toplumu halkın gelenekler ve yasalarla sınırlandırılmış yöneticiye itaat ettiği, geleneksel otoriteye sahip bir toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı siyasal sisteminde otorite *hanedanlık* (*patrimonialism*) ve bunun aşırı uçtaki bir örneği olan ve baştaki yöneticinin kişisel araçları olan bir idare ve askeri güce sahip olduğunda ortaya çıkan *sultanizm* (sultanism) olarak adlandırılır (Weber, 2012: 346-358). Keyfi bir karar alma mekanizmasına sahip olan ve tek karar alıcı birimin *Sultan* olduğu bu otorite türü rasyonel kurallara dayalı yönetim biçiminin karşıtıdır. Gücün tek bir kişiye ait olması ve keyfi bir biçimde kullanılması Osmanlı'da değişimin öncüsü olan burjuva kesiminin gelişmesini engelleyen ana unsurdur (Göçek, 1996: 12). Weber'e göre de Osmanlı toplumunda kapitalizmin ortaya çıkmamasının temel sebebinin sultanların keyfi yönetimi ile İslam dininin geleneklerin ana kaynağı olmasıdır (2012: 352).

Lewis'e göre devletin bu şekilde yönetiliyor olması Osmanlı'nın Batı'ya erişimini engeller (1988: 73). Çünkü Müslüman olmayana benzemeye yönelik yasaklama ise yeniliklerin-icatların ve dolayısıyla Batı tarafından üretilen ve geliştiren ürün, üretim yöntemi ve teknolojinin benimsenmesine mani olur. Ancak "düşmanlarınızla onların silahları ile savaşın" emri nedeniyle Osmanlı Batı'da üretilen silahları, silah teknolojilerini ve savaş yöntemlerini benimsemekte zorlanmamıştır. Bu durum, Osmanlı'nın son yüzyılında reform uygulamalarının niye askeri alandan başladığını da izah eder.

Marx, toplumların ve toplumsal yapıların başta sanayi kapitalizmi olmak üzere ekonomik faktörlerden etkilenerek değiştiğini ileri sürer. Avrupa'da toprak beyleri kendi denetimleri altında bulunan yerlerde mülkiyet sahibi olmaları nedeniyle kralın yetkilerini paylaşır ve kendi kendilerini yönetirlerdi. Kapitalist üretim modeli, *feodalizm* olarak adlandırılan bu üretim yapısı içerisinde gelişmiş ve Batı'daki sosyal ve ekonomik değişimi sağlamıştır. Osmanlı Devleti gibi Asya toplumlarında ise merkezi otoriteye sahip olan devletler yetkilerini paylaşmamak ve güçlerini korumak amacıyla ülke topraklarını ailelere devretmez, belirli koşullar altında toprağın kullanma hakkını devreder, ancak bu hak da miras yoluyla çocuklara aktarılamaz. Asya tipi üretim tarzında toprakların bireylerin değil devletin

mülkiyetinde olması sermaye birikimini önleyeceğinden kapitalist gelişme Batı'daki hızında gerçekleşemez. Bu nedenle ekonomik dönüşüm ve sosyal sınıfların oluşması gibi önemli değişimlere yol açan burjuva kesimi ortaya çıkamayacağından bu ülkelerde toplumsal değişim iç güçler yerine dış güçlerin etkisiyle meydana gelebilir (Leat, 2005: 4).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Fransız Devrimi sonrasında görülen milliyetçilik akımı sonucunda etnik-dini grupların bağımsızlık mücadelesine girişmeleri ve yeni ortaya çıkan toplumsal sınıfların dile getirdiği taleplerin artması Osmanlı Devleti'ni çözülme ve dağılma sürecine girme tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Osmanlı Devleti, bu tehlikeye, vatandaşlarının devlete olan bağlılıklarını artırmayı ve yönetim zihniyetini çağın gereklerine uyarlamayı amaçlayan politikalarla cevap vermeye çalışmıştır. Gittikçe büyüyen ve çeşitlenen askeriye ve mülkiye sınıfından destek alan Osmanlı yöneticileri daha fazla vergi toplayıp büyük bir disiplinli ordu oluşturmaya, ayanların ve diğer yerel yöneticilerin yetkilerini sınırlandırmaya, idari uygulamaları standart bir hale getirmeye ve dış politika amaçlarına ulaşmak için yeni kurulan büyükelçiliklerden yararlanmaya çalışmışlardır.

2.1. On dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Durum

Osmanlı merkez örgütünün en tepe noktasında bizzat padişahın kendisi yer almaktaydı. Sosyal yapı¹ mutlak yetkilere sahip olan padişahın (sultanın) şahsına ait olan yetkileri yönetici sınıfa devretmesi ile şekillenmekteydi (Göçek, 1996: 20). Başka bir ifadeyle, Osmanlı'da sosyal tabakalaşmayı belirleyen temel etmen yönetenler (askeri sınıf) ile yönetilenler (reaya) arasındaki ayrımdı. Reayanın vazifesi hangi din veya soya ait olurlarsa olsunlar, üretim yaparak ve vergi vererek askeri sınıfı desteklemektir. Padişah ve askeri sınıfın vazifesi ise, İslam şeriatı ve örfi hukuku uygulayarak ülkede adaletin hâkim olmasını ve halkın refah ve mutluluğunu sağlamaktır (Yediyıldız, 1994: 444).

18. yüzyıl boyunca aralıklarla devam eden Rusya, Avusturya ve İran savaşlarının yıpratıcı etkilerine rağmen Osmanlı Devleti dünyanın en güçlü devletlerinden biriydi. Osmanlı Devleti, Cezayir'den Yemen'e, Bosna'dan Kafkaslara, Eritre'den Basra'ya kadar uzanan; Karadeniz, Marmara, Ege, Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'de hâkimiyete sahip olan ve 30 milyon civarında bir nüfusu barındıran bir devlettir. Osmanlı, Anadolu ve Rumeli eyaletlerinin dışında merkeze zayıf bağlarla bağlanan çok sayıda özerk veya korunma altına alınmış bir dizi bölge veya devletin bir araya gelmesinden oluşan bir "imparatorluk"

¹ 15-17 yüzyıllar arasını kapsayan *klasik dönem* dikkate alınmıştır.

konumundaydı. Anadolu ve Rumeli eyaletleri dışında kalan Osmanlı toprakları yarı bağımsız ve birbirinden farklı idare tarzlarına sahip yerel yöneticilerce yönetilen birimlerden oluşmaktaydı (Hanioğlu, 2008: 6, 7). Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Osmanlı'da hukuken tek otonom Müslüman idare birimi olma unvanına sahip olan Kırım Hanlığı dokuz yıl sonra Rusya'nın himayesine girmek zorunda kalırken Avrupa'daki diğer iki otonom beylik olan Boğdan (Moldova) ve Eflak (Wallachia) da aynı akıbete maruz kalmıştı. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı sınırları içinde yaşayan Ortodoks Hristiyanların himayesinin hukuken Rusya'ya bırakılması, Osmanlıya bağlı beyliklerin daha fazla otonomi elde etmeye yönelik taleplerinin artmasına yol açmıştı. Osmanlıya bağlı bir şehir cumhuriyeti olan ve Avrupa ile yapılan ticaretin merkezi konumunda bulunan Dubrovnik (Ragusa) üzerindeki hâkimiyet mücadelesi 1806'daki Fransız işgali ile bu ülkeye geçmiş ve kent Viyana Kongresi ile birlikte Avusturya'ya tabi olmuştu.

Arap eyaletleri, diğer eyaletlerden farklı bir idari ve ekonomik yapıya sahipti. Osmanlı devlet yöneticileri bu eyaletleri 16. yüzyıldan itibaren fethetmeye başladıklarında Arap eyaletlerin merkezi hükümetle daha kolay bir biçimde birleşmesini sağlamak amacıyla fetih öncesinde geçerli olan arazi kullanım ve vergilendirme sisteminde belirgin bir değişikliğe gitmemişlerdi. Örneğin Halep hariç günümüzdeki Suriye ve Lübnan'ı kapsayan Sayda Eyaletinde yerleşik olan genç erkekler merkezi hükümete bir tür nakdî baş vergisi öderken yerel yöneticilere aynî hububat vergisi verirlerdi. Musul Eyaletinde çiftçiler mahsullerinin yarısını oşür vergisi olarak öderken aşiretler sahip oldukları çadır veya sürü başına bir vergi ödemekle mükellefler. Öte yandan, 16. yüzyılda Osmanlı'ya katılan Hayreddin Paşa sayesinde Osmanlı ile birleşen Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablus beylikleri ile Mısır, Sudan, Hicaz ve Etiyopya eyaletleri önemli düzeyde yerel özerkliğe sahip idari birimlerdi (Hanioğlu, 2008: 9).

İdari yapının bozulmaya başlaması, peş peşe gelen savaşlar, büyükelçiler aracılığıyla büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskı uygulaması gibi nedenlerle On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin gücündeki azalmanın doruğa çıktığı ve her alanda reform ve yenilenme ihtiyacının arttığı bir yüzyılı ifade eder. On dokuzuncu yüzyıla kadar gelen döneme bakacak olursak Osmanlı'nın gerileme devrinin başlangıcı olarak ikinci Viyana kuşatmasını görebiliriz. Viyana kuşatması 1683'te başarısızlıkla sona erince 17. yüzyıldan 18. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı'nın can düşmanı olan Habsburg Hanedanlığı karşı atağa geçmiş ve Macaristan, Yunanistan ve Karadeniz kıyılarına dek Osmanlı'nın topraklarını işgale girişmiştir. Osmanlı, Mohaç (1687) ve Zenta (1697) savaşlarında tekrar yenilince Macaristan,

Hırvatistan ve Transilvanya Habsburg Hanedanlığı kontrolüne geçmiştir. Bu kayıplar sonrasında imzalanan Karlofça (1699) Anlaşması, Osmanlı'nın “yenilen taraf” olarak imzaladığı ilk anlaşmadır. Bu anlaşma ile uzun yıllardır Osmanlı idaresinde olan ve “Dar-ül İslam” olarak kabul edilen çok büyük bir toprak parçası Avrupalıların eline geçmiştir. Karlofça Anlaşması, Avrupa ile İslam dünyası arasındaki askeri dengede dönüm noktasını oluşturur. Bu anlaşmadan sonra Osmanlı Devleti kendisini daima savunma pozisyonunda bulmuş ve bundan sonra nadiren Avrupalı güçlerle denk bir güce sahip olmuştur. Habsburg Hanedanlığı'nın, Macaristan, Sırbistan ve Bosna'nın büyük bir kısmını ele geçirmesi de Pasarofça (1718) Anlaşması ile hukuken de tescil edilmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren I. Peter'in başa geçmesiyle birlikte Osmanlı'ya karşı en büyük tehdit Kırım ve Balkanlar'da Rusya'dan gelmeye başlamıştır. I. Peter döneminde başlayan modernleşme ile güçlenen Rusya, II. Katerina döneminde (1762-96) Osmanlı ve Lehler'e karşı önemli zaferler elde etmiştir. Bu dönem boyunca asillerin haklarında gerileme yaşanırken kentte yaşayan halkların hakları genişletilmiştir. Ancak kölelik kurumu Rusya'nın siyasi ve sosyal hayatında varlığını sürdürmüştür (De Madariaga, 1990: 121, 137). Rusya'nın ilerleyişi, 1711'de Osmanlı'nın stratejik öneme sahip Azak ileri karakolunu alması ile durdurulabilirmiş gibi görünse de, Osmanlı'nın Habsburg'a karşı aldığı yenilgilerin de yardımıyla, Belgrad Anlaşması (1739) sonrasında kaybedilen toprakların büyük bir kısmının geri alınmasıyla devam etmiştir.

Belgrad Anlaşması'ndan sonra Osmanlı Rus ilişkilerinde her şey Osmanlı'nın aleyhinde seyretmeye başlamıştır. Bu anlaşma ile birlikte Rusya, Azak kalesini ve daha önceleri Osmanlı'ya bağlı ancak özerk olan *Zaporojya Kazakları*² ülkesini geri almıştır. 1768'de meydana gelen savaş sonucunda Rusya, Kırım'ın büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Altı yıl süren savaşı sona erdiren *Küçük Kaynarca Anlaşması* (1774) ile birlikte Rusya, Osmanlı'daki Ortodoks Hristiyanların koruyucusu olma hakkını elde etmiştir. Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte toprak bütünlüğünü öz kuvvetiyle koruyabilme gücünden yoksunluğunu göstermiş ve artık Rusya gibi yabancı güçler, devlet dahilinde yaşayan gayrimüslim cemaatlerini himaye etme bahanesiyle Osmanlı Devleti'ne diplomatik müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca Fransa, İngiltere, Avusturya gibi devletler Katolikliğin veya Protestanlığın hamiliği rolünü üstlenerek Osmanlı

²Zaporojya Kazakları Dinyeper Nehri'nin çağlayanlarının ötesindeki Zaporijya bölgesinde yaşayan Kazaklardı. 16-18. Yüzyıl arasındaki dönemde Zaporojya Kazakları Lehistan-Litvanya Birliği'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kırım Hanlığı'nın ve Rusya Çarlığı'nın otoritesine kafa tutabilen kuvvetli bir siyasi ve askeri güç haline geldi. Üç büyük devlet arasındaki ihtilaflar ve ittifaklar arasında gidip geldikten sonra 18. yüzyıl sonunda Rus İmparatorluğu tarafından ele geçirildi.

tebaası olan gayrimüslimleri koruma kisvesi altında Osmanlı Devleti içindeki siyasal etkinliklerini güçlendirmişlerdir. Bu anlamda gayrimüslim cemaatlerin varlığı Osmanlı Devleti'nin dış müdahalelere karşı zaaf içinde bulunmasını da beraberinde getirmiştir (Somel, 2004: 91).

Bu tarihten sonraki yıllarda Rusya sürekli olarak Osmanlı'ya karşı üstünlük sağlayarak Ukrayna ve Kafkasya'daki Osmanlı topraklarını işgal etmeyi başarmıştır (Nicolle, 2008:143). Osmanlı Rusya'ya karşı sürekli toprak kaybederken Fransız İhtilali (1789) sonrasında yaygınlaşmaya başlayan milliyetçi fikirler ve Fransa'nın giderek artan askeri tehdidi sebebiyle Habsburg, Osmanlı Devleti ile *Ziştovi Antlaşmasını*³ imzalamaya mecbur kalmıştır.

Rusya 19. yüzyılın başında Kafkaslar'ın neredeyse tamamını ele geçirmiş, büyük bir kısmı Ortodoks Hristiyan olan Balkanlar'ı kontrolü altına almış ve İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrol edebilecek bir aşamaya erişmiştir. Britanya Krallığı, istemeden bile olsa, kendi idaresi altındaki Hindistan ile Akdeniz üzerinden sürdürdüğü bağlantısının Rus tehdidi ile engellenme ihtimaline karşı Osmanlı'yı desteklemek zorunda kalmıştır. Osmanlı-Rus barışı 1792'de imzalanan Yaş Anlaşması ile sağlanmış ise de Napolyon Fransa'sı ile yapılan ittifak ile bugünkü Moldova'nın (Basarabya) 1812'de Rusya'nın eline geçmesinin önüne geçilememiştir. Kırım, Batı Kafkaslar ve Karadeniz kıyılarının Rusya'nın eline geçmesinin en önemli sonuçlarından biri, bu bölgelerden Osmanlı'ya gerçekleşen büyük çaplı göçlerdir. Halkların kitleler halinde Osmanlıya göçmesi bir yandan yiyecek kıtlığına yol açarken, öte yandan Kafkas halklarının iç isyanların önlenmesinde koruyucu bir kalkan işlevi görerek Osmanlı'nın ömrünün uzamasına neden olmuştur.

Rusya'nın Osmanlı karşısında 18. yüzyıldan itibaren başarılı olmasının en önemli nedenleri arasında üstün teknoloji, insan gücü ve güçlü bir mali yapıya sahip olması gelir. Rusya, 18. yüzyılda, zamanın savaş aletleri olan misket tüfekleri, diğer ateşli silahlar ve top imalatında rakiplerine göre yüksek bir teknolojiye sahipti. 1719 ile 1795 yılları arasında ordusundaki toplam asker mevcudunu 200 binden 450 bine yükseltmişti ve 1737 yılından itibaren 41 yıl boyunca her yıl ortalama 14 bin tüfek üretmekteydi (Pintner, 1984: 233). 1762'de 8 milyon olan vergi mükellefi sayısı 1790'lı yıllarda 17,8 milyon kişiye çıkmıştı (Şimşek, 2015: 36). Osmanlı ile Rusya karşı karşıya geldiklerinde Rusya daha güçlü mali, idari ve askeri olanaklara sahipti.

³Ziştovi Antlaşmasıyla Habsburg, savaş sırasında aldığı toprakları Osmanlı Devleti'ne geri verdi. Orşova ile Unno suyu taraflarındaki küçük bir arazi ise Avusturya'ya bırakıldı. Avusturya, Rusya'ya açık ya da gizli hiçbir yardımda bulunmayacağına dair bir garanti verdi. Bu antlaşmadan sonra iki imparatorluk I. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıkılışlarına kadar birbirleriyle hiç savaşmadılar.

Savaş ile ekonomi arasında ise doğrudan bir ilişki vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi Rusya'nın asker sayısını, tüfek sayısını, vergi mükellefi gibi sayıları artırması sonucu Osmanlı Devleti de rakibine yetişebilmek için tüm imkânlarını seferber etmiş, fakat pek de başarılı olamamıştır (Genç, 2016: 215). Bunun üzerine Osmanlı Devleti daha köklü reformlara kalkışmak durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti karşılaştığı iki büyük sorun olan Rusya tehlikesi ve gayrimüslim milliyetçiliği/ayrılıkçılığı konusunu çözüp, devleti ayakta tutma gayreti içine girmek istemiştir. Bu doğrultuda, toplam nüfus içerisinde önemli bir oranda olan gayrimüslimlerin ayrılıkçılığını engellemek için Tanzimat dönemi boyunca çaba göstermiştir (Çetinsaya, 2016: 54).

19. yüzyılda yaşanan milliyetçi hareketler, Batı'nın ekonomik olarak güçlenmesi, Rusya'nın askeri gücünün artması gibi (Eryılmaz, 2019a: 14) sonucu ihtiyaç duyulan reformların bir diğer nedeni Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehlikeye düşüren iç ve dış tehditlere karşı çıkabilme arayışıdır. Çağdaşlaşma olarak da görülen Tanzimat döneminde modern bir ordu kurulması, yönetimin rasyonelleştirilmesi, bürokrasinin yeniden düzenlenmesi, laik okulların açılması, yeni hukuki ilkelerin yürürlüğe sokulması gibi adımlar atılmıştır (Göle, 2016: 65). Bu reformlara geçmeden önce, reformların arka planında yatan fikir akımları ele alınmıştır.

2.2. Tanzimat Dönemi Fikir Akımları

Etkili olan süreçler ne olursa olsun, toplumsal hareketler yere, zamana ve ortama göre değişiklik gösterir (Tilly, 2016: 20). Osmanlı modernleşme sürecindeki düşünsel hayat da dönemin siyasal, toplumsal ve iktisadi sorunlarıyla doğrudan alakalıdır. Bu düşüncelerin her biri toplumsal ve siyasal değişim üzerinde rol oynamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çözmeye çabaladığı problemlerden biri de gayrimüslim ayrılıkçılığı ve çok farklı dinsel ve etnik unsurlardan oluşan bir devletin istikrarlı biçimde nasıl ayakta tutulacağı konusudur. Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bu problemleri aşmak için Osmanlı reformcuları "Devlet Nasıl Kurtarılabilir?" düşüncesiyle bazı fikirler ortaya koymuşlardır. Osmanlılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi birçok fikir akımı bulunmasına rağmen çalışmamız gereği Osmanlılık ve Batıcılık fikir akımları ele alınmıştır.

2.2.1. Osmanlılık

"*Osmanlılık*" fikri, Osmanlı Devleti'ni Gayrimüslim, Müslim, Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ayrımı gözetmeksizin tek bir "Osmanlı Milleti" olarak kabul eden ve bu unsurları ortak devlet ideali çerçevesinde birleştirmeyi amaçlayan yaklaşımdır. Devlet sınırları

içerisinde yaşamakta olan etnik ve dini grupların birliği yani “İtihad-ı Anasır”⁴ (Ünüvar, 2004: 131) olarak da adlandırılabilen Osmanlıcılık, toplumu statülerine göre bölen pre-modern siyasal anlayış yerine, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayan vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarına dayanan modern siyasal anlayışın devlete girmesi anlamına gelmektedir (Somel, 2004: 88, 89). Osmanlıcılık, Türk düşünce hayatına din ve ırk farkına bakılmaksızın herkesin yasa önünde eşitliği ilkesini getirmeyi amaçlamıştır. Bu görüş gereği bireyler kamu ve özel hukuk alanında, artık din esasına göre değil, Osmanlı milleti olmak esasına göre hukuk sistemine dâhil olacaklardır.

1904 yılında Akçura tarafından kaleme alınan *Üç Tarz-ı Siyaset*’te Osmanlıcılık, Osmanlı Devleti içinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir “Osmanlı Milleti” olarak kabul eden görüş şeklinde tanımlanmıştır (2015: 76):

“Osmanlı Memleketindeki Müslim ve gayrimüslim ahaliye aynı haklar ve siyasi görevler bahşedip yüklemek, böylece aralarında tam manasıyla bir eşitlik meydana getirmek, düşünceler ve dinler bakımından tam serbestlik vermek, işbu eşitlik ve serbestiden istifade ederek, bu ahaliyi aralarındaki din ve neseb ihtilaflarına rağmen yekdiğerine kaynaştırmak ve temsil etmekle Amerika Birleşik Hükümetleri’ndeki Amerikan milleti gibi ortak vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkarmak ve bütün bu müşkil işlemlerin neticesi olarak da Yüce Osmanlı Devleti’ni asli dış görünüşüyle yani eski eski hudutlarıyla muhafaza eylemektir.”

Osmanlıcılık düşüncesinin açık belirtilerini Tanzimat Fermanı’nın da öncesinde, II. Mahmud döneminde buluruz. II. Mahmut’un 1826’da ifade ettiği, “*Ben tebaanın Müslüman’ını camide, Hristiyan’ını kilisede, Musevi’sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur*” şeklindeki sözleri Osmanlıcılık kavramının temelini oluşturur (Çilliler, 2015: 53).

Daha sonraki yıllarda imzalanan Tanzimat Fermanı da Osmanlıcılık fikrine dayanmış, bu fermanda can güvenliği, ırz, namus ve mala dokunulmazlık ilkeleri vurgulanmıştır. Fermana göre dünyada can, ırz ve namustan daha değerli bir şey yoktur ve bir kişi bunların tehlikede olduğunu hissettiğinde ülkesine ihanet etmek istemese bile kendisini korumak için “devlet ve memleket” açısından istenmeyen yollara muhakkak başvuracaktır. Buna karşın tebaa, can ve namus güvenliğinden emin olması halinde doğruluktan ayrılmayacak, işini

⁴ Unsurlar birliği.

düzene koymaya çalışacak ve giderek devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbetinin gelişecektir (Gözübüyük ve Kili, 2000: 5).

Islahat Fermanı'nda da Osmanlıcılık fikrinin devam ettiği görülmektedir. Bu ferman ile her çeşit dini faaliyet devlet güvencesi altına alınmış, gayrimüslimlere yönelik olarak siyasi sınırlandırmalar kaldırılmış, etnik ve dini sıfatların kullanılması yasaklanmış, karma mahkemelerin yetkileri genişletilmiş ve vergi ve askerlik konusunda eşitliğin sağlanması için düzenlemeler yapılmıştır (Demir, 2011: 339).

Tanzimat ve Islahat Fermanı'ndan sonra 1876 Kanun-i Esasi ile de Osmanlıcılığın anayasal düzlemde de karşılıklı bulunduğu görülmektedir. Bu metinde “Kime Osmanlı denir?” sorusuna cevap bulunur. Kanun-i Esasi'nin 8. maddesi “*Devlet-i Osmâniyye tâbiyetinde bulunan efrâdın cümlesine herhangi din ve mezhebden olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tâbir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*” şeklindedir (Gözübüyük, Kili, 1982: 28). İlgili maddeye göre Osmanlı Devleti tabiiyetinde bulunan herkes din ve mezhebine bakılmaksızın Osmanlı vatandaşı muamelesi görür. Aynı kanunun 33. maddesinde memurların dışındaki tüm Osmanlı vatandaşlarının birbirlerine karşı herhangi bir hukuksal farklarının olmadığı ve herkesin genel mahkemelerde yargılanacakları yer almaktadır (Kanun-i Esasi, md. 33).

Osmanlı Devleti, Osmanlıcılık fikri ile Müslim ve Gayrimüslim arasındaki siyasi ve hukuki farklılıkları ortadan kaldırarak, hepsini adaletin himayesi altına dâhil etmeyi hedeflemiştir. Böylece her fert hukukundan emin olacak, bunun sonucunda hepsinde vazife aşkı doğacak ve siyasi ve hukuki bakımdan Osmanlı'ya olan bağlılıkları artacaktır. Bu da bireylerde çalışma arzusunu ve gayretini arttıracığından devletin gelişmesine katkı sağlayacaktır (Çetinsaya, 2009: 69).

2.2.2. Batıcılık

Batılılaşma, Batı ülkelerine göre geri kalmış ülkelerin; ekonomik, sosyal, siyasi, eğitim, teknik, hukuk vb. alanlarda Batı seviyesine ulaşma çabası anlamında kullanılmaktadır. Batılı ülkelerin yukarıda sayılan alanlarda gelişmiş bir düzeyde olmaları Batılılaşmanın; "modernleşme", "gelişme", "yenileşme" gibi anlamlarla aynı anlamda kullanılmasını sağlamıştır (Hanioglu, 1992: 150).

Ortaylı'ya göre Chardin'in “*Asya atalettir, Avrupa devamlı değişmedir*” ifadesi ve Mousnier'in 1740'ta “*Avrupa bilinç ve bilgi düzeyindeki gelişme sayesinde değişen bir dünyadır, diğer bölgeler atalet içindedir*” sözlerine uygun olarak Osmanlı Devleti'nin Batı'yı

örnek alarak “atalet”ten kurtulup, değişime-gelişime başlaması gerekmektedir (2009: 37). Bu doğrultuda ise Batılılaşmak için ilk önce yapılması gereken şey Batı’nın üstünlüğünü kabul etmektir (Tunaya, 2016a: 17). Aslında Osmanlı Devleti, duraklama dönemine kadar batıya ihtiyaç duymamaktaydı. Medeniyet seviyesi yüksekti, kendi kendine yetiyordu. Özel’e göre de Osmanlı Devleti savaş kaybetmeye başlayana kadar batının gelişmişliğini görmek istememiştir ancak alınan askeri mağlubiyetler Osmanlı Devleti’ni Batı’da beğenilecek bir şeyler bulmaları gerektiğine inandırmıştı (Özel, 2007: 12).

Osmanlı döneminde gerçekleştirilmek istenen hemen hemen bütün ıslahatlar savaşlarla, uluslararası çatışmalarla ya yarıda kalmış ya da bozulmuştur. Bu savaşlarda Türkiye yenen tarafta olsa bile, sonunda masada kaybeder ve savaşların masrafları da devlet hazinesini bitirir, yatırım yapamaz hale getirir ve hatta borç altına sokardı (Berkes, 2016b:25,26). Tüm bu olumsuzluklar, Osmanlı Devleti’ni gelişmek ve savaşlarda daha fazla yenilgi almamak için Batı’nın olumlu yanlarını almaya sevk etmiştir.

Tanzimat söyleminde medeniyet ve terakki ile bilgi/bilim kavramları arasında güçlü bir ilişkinin olduğu savunulur. Bunu savunanların sık sık vurguladığı gibi, Avrupa medeniyeti iklimi, toprağı ya da din ve mezhepleri nedeniyle değil; ilim ve fen (ya da marifet, fazilet, maarif, akıl) gücüyle ortaya çıkmış ve gelişmiştir (Çetinsaya, 2009: 58). Ülken’e göre ise batı medeniyeti hukuka ve akla dayanır. Hukukun temelini oluşturduğu bu yeni düzen adalet, halk ve bilgelik kavramlarına dayanır. Bu yeni düzen zulüm ve cehalet devrini kapatır, akıl ve adalet devrini açar (Ülken, 2015: 74).

Berkes, Batıcılığı Türk toplumunu ve kurumlarını çağdaş uygarlığa uygun olarak geliştirmek olarak tanımlar (2016b: 25). Bu doğrultuda Osmanlı’da Batılılaşma hareketi ilk olarak askeri ve idari alanda başlamış, ilim ve fen açısından Batı’yı yakalamak amacıyla da eğitim alanında reformlar gerçekleştirilmiştir. Batılılaşmanın hukuki sonuçları ise Tanzimat Fermanı’yla gerçekleşmiştir. Çünkü medeniyet ve terakkinin en önemli noktalarından biri temel hakların güvence altına alındığı, kanun hâkimiyetinin sağlandığı ve iktidarın keyfi yönetiminin sınırlandığı bir hukuk devletidir.

Özellikle belirtmek gerekir ki Batılılaşma ve batıcılıktan bahsedilirken aslında birden fazla fikir akımından veya reform süreci kastedilmektedir. Yukarıda anlatıldığı gibi Batıcılığın, muasırlaşma, gelişme gibi anlamlarda kullanılması da bundan kaynaklanmaktadır.

3. Batılılaşma ve Reformlar

Yukarıda incelenen fikir akımları temel alınarak Osmanlı Devleti içerisinde bir reform hareketi oluşmaya başlamıştı. Çünkü On Dokuzuncu Yüzyıl, Osmanlı Devleti için güvenlik, adalet, asayiş gibi temel vazifelerini yerine getirmekte zorluk çektiği dönemdi. Bu dönemde mahalli yöneticilerin halk üzerindeki baskıları çekilmez duruma gelmiş, merkezin gücü taşrada etkili olamamıştı. Osmanlı topraklarının bütünlüğü ve güvenliği konusunda tehlikeler vardı. Osmanlı Devleti'nin geleceğini hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar 19. asırda yer aldığı için Ortaylı'ya göre bu yüzyıl tüm unsurları ile Osmanlı'nın en sancılı, en yorucu, en hareketli ve en uzun asrıydı (2016: 37). Osmanlı Devleti, o zamana kadar sürekli kaçındığı ve yabancı gördüğü bir medeniyetle etkileşim içerisine girmiş ve karşı karşıya kaldığı yok olma tehlikesinden kendisini kurtarmak için mücadeleye başlamıştı.

Askeri yenilgiler sonucunda yaşanan olumsuzluklardan dolayı ekonomik ve siyasi açıdan Avrupa'daki rakipleriyle rekabette zorlanan Osmanlı Devleti 17. yüzyıldan itibaren reform çabalarını hızlandırmış ve devlet yöneticilerini Batıya yönelmenin gerekliliğine inandırmıştı. Bu bağlamda Batı'nın sadece tekniği alınmaya çalışılmış, fakat Batı ile ilişkilerin artırılması farklı bir kültürel ve siyasi değerlerin ülkeye girmesine neden olmuştu. Batı kültürünün özellikle eğitim yoluyla ülkeye girmesi sonucunda ülke aydınları geleneksel düşünceden uzaklaşarak bu yeni düşüncelere yönelmişler ve onların üstünlüğünü kabul etmişlerdi (Hanioglu, 1981: 1).

3.1. Batılılaşmanın Sonucu Olarak Reformlar

Osmanlı siyasi tarihi incelendiğinde Koçi Bey'in risalesi gibi eserler ile devlet kurumlarındaki düzensizliklerin giderilmesi dile getirilmiş olmasına rağmen, ilk ıslah etme ve yenileme çabaları 18. yüzyılın sonunda Sultan III. Selim döneminde gerçekleşmiştir. Sultan III. Selim askeri, savaş tekniklerine uygun hazırlamak için Nizam-ı Cedid'i ilan etmiştir. Dar anlamda Nizam-ı Cedid, askeri düzen anlamına gelir. Geniş anlamda ise mevcut düzenin yerine yenisini koymaktır. Nizam-ı Cedid düşüncesi kısaca yeniçeriliği kaldırmak, ulema sınıfının nüfuzunu kırmak ve Avrupalılaşmak gibi hamleleri kapsar (Tunaya, 2016a: 20).

Osmanlı Devleti'nde reformların çoğu ordudan başlamıştır. Islahata ordudan başlanmasının sebebi, ordudaki düzensizliğin devletin hayati menfaatlerine, iç ve dış güvenliğine zarar vermesidir (Engelhardt, 1999: 446). Bu doğrultuda yapılan reformlardan askeri eğitim, Türkiye'ye modernleşmenin itici gücü olan batılı fikirlerin girmesine neden olmuştur (Mardin, 2015: 238).

Sultan III. Selim, ordudaki ıslahatların yanında rüşvet ve suistimalle de mücadele ederek, geleneksel sistemi ve böylece adaleti yeniden sağlayarak devleti güçlendirmeye çalışmıştır (Zurcher, 2016a: 43, 44). Modernleşme yanlısı olan sultanlardan biri olan Sultan II. Mahmut ise Sultan III. Selim'in bu çalışmalarını genişleterek uygulamaya devam etmiştir. O, devletin tüm hizmetlerini düzenlemek ve ıslah etmek istemiştir. Bu doğrultuda, donanım ve silahlanma açısından çağın gerekleriyle ve yeni savaş teknikleriyle uyuşmayan askeri teşkilatı yani Yeniçeri ordusunu tamamen değiştirerek mutlak iktidar sahibi sıfatıyla devleti yönetmeyi amaçlamıştır. Çünkü yeniçeriler o dönemde ne dış düşmanlarla mücadelede, ne de iç düzenin sağlanmasında etkili olamamışlardır.

Sultan III. Selim de ıslahatlara askeriyeden başlamış, fakat başarılı olamamıştı. Nizam-ı Cedid gerek yeniçeriler gerekse de taşralardaki ileri gelenler tarafından kabul edilmemişti. Ulema da Hristiyan memleketlerindeki askere alma usullerini şeriata aykırı bularak Nizam-ı Cedid'e itiraz etmişti. Sultan III. Selim'in bu girişimini yenileyen Sultan II. Mahmut, 28 Mayıs 1826 tarihli Hatt-ı Humayun ile Nizam-ı Cedid'i canlandırmış ve bu fermanın ilanı yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve sipahilerin dağıtılması ile sonuçlanmıştı (Engelhardt, 1999: 19, 438, 447). Batılılaşma yolunda atılmış en önemli adımlardan biri olan Yeniçerilerin kaldırılması ile geleneksel düzendeki askeri gücün merkezi dağıtılmıştı (Lewis, 2015: 112).

Sultan II. Mahmut, devlet gelirlerini toplamak ve ülkeyi kontrol etmek için modern bir ordunun yeterli olmayacağını, etkin bir bürokrasi örgütüne de ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi. Bu amaçla devlet adamlarının servetinin müsadere etme geleneğini kaldırdı. 1834'te, bütün yüksek devlet memurları için gelenek hükmünde olan her yıl yeniden tayin usulünü ve bunun sonucu olan Osmanlı kalemiye sınıfının çoğuna ağır bir yük getiren tayin bedeli ödeme usulünü de kaldırdı ve kalemiye sınıfında çalışanların gelirini oluşturan bahşişin yerine düzenli maaş uygulamasını getirdi (Zurcher, 2016a: 71).

Sultan II. Mahmut, ilkokul seviyesinde mahalle mekteplerinden daha geniş bir eğitim programını gerçekleştirmeyi amaçlayan "rüştiye" adlı modern eğitim kurumlarını 1836 yılında açarak, ilkokullara öğretmen yetiştirmeyi ve Tıbbiye ve Harbiye gibi okullara da öğrenci yetiştirmeyi amaçlamıştı (Berkes, 2016a: 183). Bu okulların müfredatlarına geleneksel bir yapı hâkimdi. Fakat bunun yanında Fransızca öğretimi ve bazı modern konuların eğitimi gibi girişimler de vardı. Bu okulun mezunları arasında bir sonraki dönemin önemli kişileri yer almıştır (Lewis, 2015: 119). Başlangıçta, ordunun modernleştirilmesi

gayesiyle kurulmuş olan teknik okullar ve harp okulları, kısa zamanda bürokrasinin bütün kademelerine personel yetiştirmeye başlamışlardı (Keyder, 2014: 68).

Tıbbiyenin açılışından sonra da Sultan II. Mahmut kendi eşitlik anlayışını yansıtan bir kararname ile hangi dinden olursa olsun bütün Osmanlı uyruklu kişilerin “Tıp Okulu”na kabul edileceğini ilan etmiştir. Çağdaşlaşma tarihinin en önemli olaylarından biri olan Tıbbiye ve Harbiye'nin kuruluşu üzerinde özellikle durulmalıdır. Çünkü bu tarihten sonraki dönemin önemli olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askeri ve düşünsel etkiler, bu kurumun siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu, mezunların askeri, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları roller dikkate alınmadan anlaşılabilir. Berkes'e göre harbiye ve ordu, siyasal olayların gel-gitleri içinde aldığı rollerle Türk ulusal birliği ve bağımsızlığı lehine bu baği ilk koparan kuruluş olmuştur (2016a: 187, 194).

Osmanlı askeri düzeninde birçok değişiklik yapıyor olmasına rağmen sadece orduda yenilik yapmak yeterli olmuyordu. Bu dönemde telgraf ağı genişlemiş ve bu sayede ilk kez merkezi hükümete taşradaki memurlarıyla haberleşme ve onları kontrol etme imkânı sağlanmıştı. Bunun yanında demiryolu inşası ile askerlerin daha hızlı hareket etmesine olanak tanınmış, böylece merkezi denetim artmıştı. Benzer şekilde buharlı gemilerin demiryolu bağlantısıyla birleştirilmesiyle de Osmanlı ekonomisinin bazı kesimleri kapitalist sistemle bütünleşme yoluna girmişti. Çağına göre bu ileri teknik araçlar, orduya asker alımında, vergilerin toplanmasında ve kamu düzeninin sağlanmasında, yönetimin daha etkili ve başarılı olmasını mümkün kılmıştı (Zurcher, 2016a: 124).

O tarihlerde Osmanlı Devleti ulaşım açısından geri kalmış bir durumdaydı. Sultan Abdulmecid ve Mustafa Reşit, Ali ve Fuad Paşalar gibi Batılılaşmak gerektiğine inanan Tanzimat yöneticileri demiryoluna modernleşmenin vazgeçilmez bir aracı olarak bakıyorlardı. Demiryollarının yapımı ve kullanımı ile merkezi otorite ülkenin her kesiminde etkinliğini artıracak ve devletin bütünlüğünün korunmasına büyük bir yarar sağlayacaktı. Demiryolları askeri operasyonları gerçekleştirmek bakımından da büyük önem taşıyordu. Demiryolları sayesinde askeri kıtaların ülkenin en uzak bölgelerine dahi nakli daha kolay olacaktı. Demiryolunun inşa edilmesi ile Osmanlı coğrafyasında ticaret ve sanayinin de gelişmesi ve Avrupa sermayesinin cezp edilmesi de sağlanacaktı. Demiryolları Akdeniz sahilinin değişik limanlarını iç pazarlara bağlayarak ticari faaliyetlerin devletin farklı bölgelerine yayılmasına olanak sağlamış olacaktı. Demiryolu inşa etmenin Osmanlı Devleti'ne askeri, idari, siyasi ve ticari açıdan birçok faydası olmakla birlikte, Osmanlı idaresi için doğuracağı bir kısım problemler ve sakıncalar da vardı. Örneğin Osmanlı coğrafyasında yapımı düşünülen

demiryolları ve inşa imtiyazları nedeniyle İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya arasında yaşanan mücadele Osmanlı Devleti'nin yüzleşmek zorunda olduğu en temel sorunlardan biriydi (Hülagü, 2011: 133, 138).

Fransızların Mısır'ı istila ettiği zaman, Osmanlı Devleti tarafından orayı tekrar elde etmek üzere gönderilen kıtalardan birinde subay olan Mehmet Ali Paşa daha sonra Mısır Valisi olarak atanmıştı. Vali olarak atandıktan sonra Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiş ve bu isyan sonucunda Mısır özerk statüye kavuşmuştu. Mehmet Ali Paşa, özellikle orduda, maliyede, tarım ve sanayide Sultan II. Mahmut'tan daha başarılı reformlar gerçekleştirmişti. Orduyu sağlamlaştırmış, şeker ve kumaş sanayileri açmış ve sulama sistemini kurup tarımı geliştirmişti. Bunların yanında Avrupa'ya da öğrenci göndermişti (Ortaylı, 2016: 61). Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Nizip Savaşı'nda, yeni kurulan Batı tarzı Osmanlı ordusunu kesin bir yenilgiye uğratmıştı. Mehmet Ali Paşa idare, ekonomi, vergilendirme ve eğitim alanlarında köklü ıslahatlar yaparak güçlü ve modern bir ordu kurmuş oldu. Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı hükümetini, Mısırlıları durdurmanın tek yolunun ıslahat programının uygulanmasında yattığına ikna eden ise Reşit Paşa oldu (Zurcher, 2016b: 17). Çeşitli reformlar yapılacak ve Mısırlılar'ın ulaştığı modern seviyeye ulaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'ne göre daha başarılı reformlar yapan Mehmet Ali Paşa ve Mısır'a karşı Osmanlı Devleti, ülkesini koruyabilmek ve İngilizler'in desteğini alabilmek için, 1838 yılında Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesini imzalamıştır. Anlaşmanın neden olduğu olumsuzluklara bir de Avrupa sanayisinin üretim üstünlüğü eklenince Osmanlı lonca sanayisi çökme seviyesine gelmiştir (Akşin, 2014: 41). Bu anlaşmanın getirdiği liberal ekonomi politikası, Osmanlı Devleti'nin ilkel tarımını ve zanaata dayalı üretim sektörünü, Avrupa'nın gelişmiş sanayisi ile karşı karşıya bırakmıştır (Eryılmaz, 2006: 250). Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti, Avrupa ürünlerinin açık pazarı haline gelmiştir. Zaten zayıf olan yerli üretim de bu rekabete dayanamamış ve iktisadi hayattan silinmiştir.

1838 Ticaret Anlaşması ile İngiltere'ye tanınan ayrıcalıkların bir benzeri yakın bir tarihte Fransa'ya da tanınmıştır. Fakat bu imtiyazlar sadece İngiltere ve Fransa'ya değil bu devletleri takiben 1839–1846 yılları arası diğer Avrupa devletlerine de tanınmıştır. Tanınan bu ayrıcalıklar yabancı tüccarlar ve onlarla işbirliği içerisinde bulunan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının iç ticarete önemli bir konum edinmelerini sağlamıştır. Aysal'a göre böylece Osmanlı coğrafyası yabancılar ve yabancı ürünler için adeta açık bir pazar haline gelmiş ve bu gelişmelerden kısa bir süre da sonra da Osmanlı'nın malî yapısı ve ekonomik dengesi bozulmuştur (Aysal, 2013:6). Bunun sonucunda da dış ticaret açığı süratle artmış ve 1838

Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden on sene geçtikten sonra, Osmanlı Devleti dış kredi bulabilmek için Avrupa'ya yönelmiştir⁵.

3.2. Anayasallaşma Süreci

Osmanlı Devleti için Batıya uyum sağlama çabalarından bahsedebilmek için anayasal çalışmalar oldukça önemlidir. Bu çalışmalardan önce ise Sened-i İttifak'tan bahsetmek gerekir. 1808'de imzalanan Sened-i İttifak'a göre hem Sultan hem de ayanlar yönetimlerinin adil olacağını belirtmişlerdi. Vergiler devlet tarafından adil şekilde konulacak ve ayanlar tarafından adil şekilde toplanacaktı. Ayanlar, Sultan'a ve yönetime bağlılıklarını bildirmiş ve onu isyanlar karşısında korumayı taahhüt etmişlerdi. Ayrıca birbirlerinin toprağına ve özerkliğine saygılı olacaklarını da söylemişlerdi (Zurcher, 2016a: 53). Berkes'e göre Sened-i İttifak'ın en önemli maddeleri padişahlık makamının en üstün egemenlik makamı olduğunun belirtilmesi, yasama ile uygulama organları arasında bir ayırım yapılması ve padişah ya da hükümet adaletsizce faaliyetler yapar ise onlara karşı isyan hakkı tanınmasıydı (2016a: 141). Yücel'e göre ise Sened-i İttifak ile 17. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nde fiilen gerçekleşmekte olan desantrilizasyoncu–feodal duruma hukuki bir nitelik verilmek istenmişti (1974: 697).

3.2.1. Tanzimat Fermanı

Sened-i İttifak'ın imzalanmasından otuz bir yıl sonra 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Dönemin Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Gülhane Parkı'nda Bab-ı Ali'nin yüksek rütbeli memurlarıyla yabancı diplomatların önünde Gülhane Hatt-ı Humayun olarak bilinen Hattı okumuştur (Mardin, 2015: 175). Batılılaşma ve reform hareketleri içerisinde de Tanzimat Fermanı önemli bir yer tutmaktadır. Engelhardt'a göre Tanzimat⁶, her şeyden önce Avrupa'nın Türkiye'ye daha yumuşak ve tavizkar davranmasını sağlamak; Avrupa'yı memnun etmek amacı güdüyordu (1999: 25). Bu bakımdan Tanzimat, Osmanlı'yı Avrupa Devlet ve toplum sistemine dahil etme amacı taşıyan daha geniş bir programın köşe taşı olarak düşünülebilir. Nitekim Tanzimat'ın içeriğine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin alışagelmış olduğu geleneksel politikaların yerini Avrupa merkezli politikalar almış ve bunun sonucunda devletin kurumlaşması ve işleyişinde yeni ve köklü değişimler meydana gelmiştir.

⁵ İlk borç, Kırım Savaşı'nın getirdiği sıkıntılar dolayısıyla 1853 yılında İngiltere ve Fransa'dan alındı (Aysal, 2013:6).

⁶Genel olarak "Yenilikler dönemi" olarak da anılan "Tanzimat", kelime olarak "düzenlemeler" anlamına gelir ve Türk tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıdan esinlenen birçok siyasi ve sosyal reformun gerçekleştirildiği dönem için kullanılır. Bu dönem, kamu hizmetlerinin Avrupalılaşmasını, giyim tarzının değişmesini, karma mahkemelerin kurulması gibi yenilikleri anımsatır (Mardin, 2015: 9).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde yabancı devletlerin baskısı ve gayrimüslim tebaanın talepleri önemli yer tutar. Çünkü. 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti nüfusunun çoğunluğunu Balkan eyaletleri oluşturmaktaydı. Hristiyan ve Yahudi topluluklar zimmî (korunan) statüsünde topluma dâhil edilmişlerdi. Yani özel bir vergi karşılığında, Müslüman devletin içinde dinlerini değiştirmeye zorlanmaksızın yaşamlarını sürdürüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu dinsel kimliğe paralel olarak her bir cemaat (Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryen, Musevi) kendi ruhban sınıfı tarafından idare ediliyordu (Zurcher, 2016a: 25, 27). Daha somuta indirgeyecek olursak, her bir kilise sorumlu olduğu cemaat mensuplarının doğum, nikâh, veraset, vergi, eğitim, yargı türünden medeni ve kültürel işlemlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Bu anlamda Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınan her bir cemaat medeni ve kültürel hareketlerinde kendi içinde özerk bir konumdaydı (Somel, 2004: 90). Zimmi cemaatler, kendi işlerinin yönetiminde belli ölçüde özerkliğe sahip oluyorlar ve devlet temsilcileri ile ilişkilerinde dini önderleri aracılığıyla temsil ediliyorlardı (Zurcher, 2016a: 27). Yani Osmanlı Devleti içerisinde gayrimüslimler idari, mali, adli ve cezai bakımından kendi mezheplerinin ruhani reisinin idaresi altında bulunuyorlardı. Bu sisteme de “millet sistemi” denilmekteydi. Bu yönetsel yapı, günümüzde de kamu politikalarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş bir sistemdir (Eryılmaz ve Bektaş, 2017).

Kenanoğlu'na göre aslında Osmanlı Devleti'nin başlangıçta gayrimüslimlere karşı herhangi bir peşin hüküm veya davranışı bulunmamaktadır (2007:284). Ferdi haklar konusunda idarecilerin gayrimüslimleri Müslümanlardan ayırmadıkları bilinmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çatışmalar ortaya çıkmış ve artık zimmiler kurallara kulak asmamaya başlamışlardır (Lewis, 1996:59). Çünkü zimmiler millet sistemi çerçevesinde korunmalarına rağmen kendilerine verilen bu ayrıcalıkları az bulmaktaydılar. Bu sebeple zimmiler Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak daha fazla haklar almak, Müslümanlarla eşit seviyede olmak istiyorlardı. Devlet de eski kanunlar ile yeni ortaya çıkan problemleri çözemeyeceğini biliyordu. Batı ülkelerine elçiliklere giden devlet adamları da orada ortaya çıkan yeni devlet anlayışını görmüşler, hürriyet ve eşitlik fikirlerinin ve insan haklarının çok önemli olduğunu öğrenmişlerdi (Ülken, 2015:27).

Osmanlı idaresi kolektif haklar⁷ şeklinde formüle edilen hak ve imtiyazları gayrimüslim cemaatlerin dini otoritelerine tanımıştır. Bu yaklaşım sonucu bireyin idaresi birçok alanda cemaat organlarına bırakılmış, gayrimüslim kültürel kimliğinin korunması ve

⁷ İnsan hakları kolektif haklar-bireysel haklar şeklinde ikiye ayrılabilir. Bireysel haklar, bireyin tek başına kullandığı haklar olarak tanımlanırken, kolektif haklar bireyin tek başına değil de sadece bir grupta birlikte kullanması gerekli olan haklar ise şeklinde tanımlanır.

tekrar üretilmesini sağlanmış ve Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında derin bir ayrımın oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bazı durumlarda kolektif haklar ve bireysel haklar iç içe geçmiş durumda bulunabilir. Örneğin din ve vicdan özgürlüğü, anadilde eğitim gibi haklar bireysel düzeyde tutulan kolektif haklardandır (Soner, 2012: 157).

Yukarıda bahsedilen bireysel haklar-kolektif haklar bağlamında, Osmanlı Devleti'nde de birey ve cemaatlerin siyasi-hukuki ve toplumsal konumlarının yeniden tanımlanması gerekmiştir. İşte Tanzimat sürecinde sürdürülmeye çalışılan ittihad-ı anasır politikaları, devlet-birey arasından kolektif cemaat yapılarını kaldırarak, dini ayrımları aşan, kültürel farklılıkların üzerinde bir "Osmanlılık" ruhu ve bütünlüğü geliştirmeye çabalamıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarından ilk Osmanlı anayasası ve parlamentosuna, yani Birinci Meşrutiyet'e uzanan reform sürecinde temel beklenti, eşitlik ilkesi üzerinden gayrimüslim unsurları Osmanlı devlet ve toplumsal yapısına entegrasyonunu sağlayarak söz konusu kesimlerdeki ayrılıkçı hissiyat ve amaçları azaltmaktır (İnalçık, 1994: 183-184). Dini farklılıklar dışındaki alanlarda siyasi, hukuki ve sivil eşitlik sağlandıkça gayrimüslim bireylerden, cemaat tüzel kişilikleri ve ruhani önderlikleri yerine devlete, yani siyasal kuruma aidiyet ve sadakat göstermeleri beklenir.

Osmanlı Devleti de, azınlıkların taleplerini ve dış ülkelerin de baskısını müslim-gayrimüslim ikiliğini aşan bir birlik düşüncesi ile aşmayı düşünmüştür. Devletin devamlılığı için müslim-gayrimüslim bütün tebaaya aynı hak ve özgürlükleri veren bir yönetim kurma düşüncesi oluşmuştur. Bu amaçla ilan edilen Tanzimat Fermanı ile seküler yargılama sistemi oluşturulmaya başlanmıştır. Çünkü bu dönemde yaşanan en önemli sorunlardan birisini yargılama konusu oluşturmaktaydı. Mahkemelerde müslim-gayrimüslim ayrımı görülmekteydi. Örneğin, gayrimüslim kişinin Müslümanlar üzerine şahitliği kabul edilmezdi (Eryılmaz, 1990: 97). Yani bir Müslüman isterse katil olsun, kendi aleyhinde Hristiyanlardan başka şahit yoksa adaletten kurtulabilirdi (Engelhardt, 1999: 12, 226). Yargılama usulünde mahkemelerin çeşitliliği de önemli bir problem oluşturuyordu. Davalarda taraflardan herhangi biri Müslümansa dava şer'i mahkemelerde; tarafların tamamı gayrimüslimse ve şer'i mahkemelerde yargılanma talebi yoksa cemaat mahkemelerinde; ancak gayrimüslim taraflardan herhangi biri şer'i mahkemede yargılanmak isterse o dava şer'i mahkemede görüldü. Bu tarz dinsel bölünmeler hukuki merkezîyetçiliğin önündeki en büyük problemdi, zira bu sebeple ülkede siyasi birliğin sağlanması hususunda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Tanzimat'ın hukuki birlik sağlama konusundaki önemi, sonraları Osmanlı'da gelişecek olan ulusçuluk düşüncesi için önemli bir zemin teşkil etmekteydi.

Bu ayırım ticaret konusunda da yaşanmaktaydı. Öztürk'e göre, Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti ile aralarındaki ticari ilişkilerin ve bu ilişkilerde ortaya çıkan ticari uyuşmazlıkların çözümünde şer'i hükümlerle karar veren mahkemelerin değil, yeni tip laik mahkemelerin karar vermesini istiyorlardı (1999:504). Hristiyanların, Müslümanlardan aşağı konumda bulduklarına en büyük delil şer'i mahkemelerdi. Bu sebeple elçiler bir taraftan Müslümanlara ve gayrimüslimlere mahsus karma mahkemeler kurulmasını, diğer taraftan mahkeme üyelerinin mükellefler tarafından seçilmesini teklif etmişlerdi. Bu görüşmeler sonucu Nizamiye Mahkemeleri kuruldu (Akça ve Hülür: 2007: 248).

Tanzimat Fermanı ile tebaanın hayat, mülkiyet ve namus hakları düzenlenmiş, iltizam ve iltizama bağlı her türlü haksız kazancın kaldırılması amaçlanmış, düzenli bir şekilde orduya asker alınması ve sanık sandalyesine oturanların dinlerine bakılmaksızın eşit şekilde yargılanması gibi ilkeler benimsenmiştir (Lewis, 2015:150). Bu Ferman'a kadar askere alma işlemleri düzensiz, dengesiz bir şekilde yapılıyor, askere gidenler ömür boyu silahaltında kalabiliyordu. 1839 Fermanı ile askere alma usulünün değiştirilmesi ve hizmet süresinin sınırlandırılması ilkesi getirildiği gibi, her memleketten alınacak askerin sayıları hakkında da bir düzenleme yapılmıştır (Engelhardt, 1999: 75). Tanzimat Fermanı ile padişah kendi iradesinin sınırlanmasını kabul ediyor ve yönetimi de mutlak idaresinden çıkarıp kanunlarla uygun olarak yapılacağını açıklamış oluyordu. Bu eşitleşme süreci yalnızca din-mezhep eşitliği ile sınırlı değildi. Aynı zamanda cinsiyetler arasında da bir eşitleme süreci başlamıştı. Tanzimat modernleşmesi kızlara okuma imkânı vermiş; sanayi, rüştiye ve öğretmen okulları bu dönemde açılmıştır. Kadınlar öğretmenlik yoluyla da ilk kez kamusal hayatta meslek edinmeye başlamışlardır.

Aslında kanunlara bağlı yönetimin oluşturulmaya çalışılmasındaki amacın temelinde adalet çemberi ihtiyacı yatmaktadır: Ordusuz devlet olmaz, ordu için savaş araçları gerek, bu ise maliyeye dayanır, mali gücün kaynağı toplumdur, onun için de toplumu düzende tutmak şarttır (Berkes, 1985: 147). Zurcher'e göre Tanzimat döneminde de, adalet çemberinde olduğu gibi, her şey birbiriyle bağlantılıydı (Zurcher, 2016a: 68): Yeni bir ordunun kurulması para gerekmektedir, para ise ancak daha etkin bir vergilendirme ile sağlanabilir ve etkin bir vergilendirme için de modern ve etkin bir merkez-taşra bürokrasisine ihtiyaç vardır. Devletin denetimini genişletmek için daha iyi iletişim araçlarına ve devletin muhtaç olduğu yeni usuldeki asker ve sivil memurları yetiştirmek için de yeni eğitim biçimlerine ihtiyaç vardır. Bu döngüde önemli bir konu olan eğitim eksiğinin tamamlanması için Tanzimat döneminde Batı tarzı okulların sayısı artmıştır. Müslim-Gayrimüslim arasında yaşanan yargı

adaletsizliğinin önlenmesi için de 1840'ta Ceza Kanunnamesi yayımlanmıştır. 1847'te Avrupai ceza mahkemeleri kurulmuş, 1850'de Avrupai uygulamalara dayanan bir ticaret kanunnamesi yayımlanmıştır (Mardin, 2015: 184).

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle azınlıklar, bu ferdandan en çok yarar sağlayan kesim olmuştur. Buna rağmen azınlıklar Avrupa ülkelerinin de destek olmasıyla daha fazla hak istemişler ve bu gelişmelerin sonucunda İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin nezaretinde hazırlanan, Ali ve Fuat Paşa'nın ilan ettiği Islahat Fermanı ortaya çıkmıştır. Tanzimat Fermanı ile birçok hak kazanmış olan azınlıklar, elde ettikleri bu hakları Islahat Fermanı'yla da teyit etmişlerdir (Yıldız, 1999: 282).

3.2.2. Islahat Fermanı

Berkes'e göre Tanzimat Fermanı'nın vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamnamelerin yapılmamış, yapılanların da uygulanmamış olmasından şikâyetçi olan Batılı ülkelerin elçileri yeni bir fermanın hazırlanmasını istemişlerdi (2016a: 216). Bunun üzerine 1856 yılında "Islahat Fermanı" adı ile anılan bir belge daha yayınlanmıştır. Islahat Fermanı, Babıali'de bütün vükela, büyük memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı, kaymakam ve farklı cemaatlerin ileri gelenlerinin önünde Sadrazamın vekili tarafından okunmuştur (Engelhardt, 1999: 137).

Genel olarak bakıldığında zaman Islahat Fermanı'nın, Tanzimat Fermanı'nı teyit ettiği görülebilir: iltizam usulü ve ona bağlı suiistimallere son veriyor, daha kesin bir dil ile din ayrımı yapmaksızın bütün Osmanlı tebaasının tam eşitliği kuralını getiriyordu (Lewis, 2015: 162). İlk defa "Osmanlılık" kavramı da burada ortaya çıkıyordu. Bu ferman ile Müslüman olmayan halk için hakaret ifade eden nitelendirmeler yasaklanmıştı. Mahkemelerde Hristiyanların şahitliğinin kabul edilmesi ve şahitlere kendi dinlerinin kutsal kitapları üzerine yemin etme hakkı verilmişti (Berkes, 2016a: 217). Hem Tanzimat Fermanı, hem de Islahat Fermanı halkı dini kategorilerine göre olan ayrımı kaldırmış, bunun yerine "eşitlik" kavramını getirmişti (Karpat, 2014: 161).

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra da eşitlik çabaları devam etmiştir. Buna göre eğitim hemen hemen tamamen düzenlenmiş, 1856'tan sonra da imparatorluğun Hristiyan tebaası ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1861'te ticaret hukuku alanında değişiklikler yapılmış, 1864'te yeni bir taşra idaresi yürürlüğe konulmuş, 1867'de yabancılara mülk edinme hakkı verilmiştir. 1868'de Fransızca tedrisat yapacak olan bir lise açılmıştır. Bu

yıllarda dini tesislerin ve vakıfların laikleştirilmesi yönünde çeşitli adımlar atılmıştır (Mardin, 2015: 175).

Tanzimat Fermanı'nı ve Islahat Fermanı'nı içine alan döneme verilen isim olan Tanzimat Dönemi birçok resmi kurumun da başlangıcını oluşturmaktadır. Nitekim 1 Nisan 1868'de bugünkü Yargıtay'ın temeli olan *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye* temyiz ve istinaf organlarından oluşarak kurulmuştur. Bugünkü Danıştay'ın temeli olan ve idari davalar için kurulan *Şura-ı Devlet* ise yine aynı yıllar da kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu malî yapı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile daha kötü bir hale gelmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Aralık 1881'de iç ve dış borçlarla ilgili olarak, *Muharrem Kararnamesi*'ni yayımlamıştı⁸. Bu kararnamenin ardından, Babıâli'nin kredi aldığı iç ve dış kuruluşların temsilcileri ile finansal problemlerini çözmek için *Düyun-i Umumiye Komisyonu* oluşturulmuştu. Bu komisyon İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, Hollanda, Almanya ve Osmanlı Devletleri tarafından görevlendirilen yedi üyeden meydana geliyordu. Alacaklı devletlere karşı sorumlu olan ve tamamıyla alacaklılar adına hareket eden *Düyun-i Umumiye Komisyonu*'nun kurulması ve göreve başlaması ile Osmanlı maliyesi yabancı kontrolüne girmişti (Hülagü, 2011: 133). Yani tabiri caizse Osmanlı Devleti ekonomik olarak iradesini paylaşmak durumunda kalmıştı.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılını, Avrupa ve Rusya gibi dış baskılar ve gayrimüslimler gibi iç baskılar ile mücadele ederek ve bir yandan da o dönemde ortaya çıkan “eşitlik” ve “yönetime katılma” gibi anlayışları sistemine sokmaya çalışarak harcamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde tamamen başarı sağlayamamış olsa da, bakanlıklar, yerel yönetimler, eğitim kurumları, memurluk sistemi ve hukuk alanındaki reformlar Cumhuriyet'in temelini oluşturmuştur. Tanzimat döneminde yaşanan kaht-ı rical⁹ meselesi, o dönemde ve sonrasında açılan okullar sayesinde Cumhuriyetin kuruluşunda yaşanmamıştır (Eryılmaz, 2006: 252).

Ortaylı'ya göre ise Tanzimat bürokrasisinin merkezi hükümette ve taşradaki organları yeniden düzenleyişi 19. yüzyıl ölçüleri içerisinde bir örgütlenme başarısıdır (2016: 126). Nezaretler uzmanlaşmış, merkez ve taşradaki şubeleriyle bütünleşmiştir. Hariciye ve dâhiliye nezaretlerinin kuruluşu ve örgütlerin gelişmesinde bu bütünleşmeyi görmek mümkündür. İki

⁸ Osmanlı Devleti, borçlarını ödemekte zorlandığı için alacaklı taraflar ile bu problemi çözmek için bir araya geldiler. 1881 Ocak ayında anlaşma sağlandı. Tarafların kabul ettikleri hükümleri, Osmanlı idaresi Padişahın bir fermanı ile uygulamaya konulan bir kararname içinde topladı. O zaman Arap ayları kullanıldığı için Muharrem ayında yürürlüğe giren bu ferman, sonraları Muharrem Kararnamesi adıyla anılmaya başlandı. İlgili kanun ile *Düyun-i Umumiye Komisyonu* kurulmuştur (Kopar, Yolun 2012:347). Söz konusu kararname 23 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması ile kaldırılmıştır.

⁹ Devlet adamlığı kıtlığı.

nezaretin biri sürekli dış temsilcilikler, diğeri ise vilayetler üzerinde merkezi denetimi ve düzenli yazışma imkânı sağlayabilmiş, memurların terfi, maaş, tayin gibi özlük işleri düzene girmiştir.

İnalcık'a göre ise Tanzimat dönemi öncesinde imzalanan Sened-i İttifak, Padişah'ın mutlak otoritesini sınırlamak amacıyla olması sebebiyle modern Türk Devleti'nin gelişme tarihinde ilk kamu hukuku belgesi niteliğini taşır. Gülhane Hattı ise devlet idaresinde modernleşmenin gerçek başlangıcıdır (1964: 343). Safa ise Tanzimat dönemine biraz daha mesafeli bakar. Ona göre Tanzimat “asri” bir hareket olması sebebiyle İslamcılar, “gayrimilli” bir hareket olduğu için de Türkçüleri kaybetmiştir (2016: 44).

Namık Kemal ise Tanzimat Fermanı'nı da Islahat Fermanı'nı da Osmanlılar'ın Mısırlılara karşı Batılı devletlerin yardımını sağlamak üzere verilmiş tavizler olarak görür. Namık Kemal'e göre bu belgeler yabancı güçlerin baskısı sonucu Hristiyanlara tanınan aşırı haklar ve imtiyazlardan müteşekkildi ve bunlar eşitlik değil, Hristiyanlar lehine eşitsizliğe yol açmıştır. Ona göre yapılması gereken şey ise gayrimüslimlere imtiyazlar vermekten ziyade Meşrutiyet düzenine doğru adımlar atmaktır. Namık Kemal, bir parlamentonun açılmasıyla Osmanlı bütünlüğünü tehdit eden çeşitli bağımsızlık hareketlerinin sona ereceğini iddia etmekteydi (Somel, 2004: 104).

Berkes'in “Mithat Paşa Zamanı” olarak isimlendirdiği (1982: 40) 1876 dönemi, Osmanlı Devleti yönetiminin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu dönemde iki önemli sorun vardı. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'ne rejim biçimi bulmak, ikincisi ise o yönetimin altında bulunan Hristiyan halklara eşitlik sağlamaktı. Mithat Paşa, hükümdarı ancak halkı temsil eden bir parlamento ile kontrol altına almanın mümkün olduğunu savunuyordu. Bunun için de kanunlar ve anayasa gerekliydi.

3.2.3. 1876 Kanun-i Esasi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde çıkarılan fermanlarla kabul edilen ve sağlanan doğal haklar ve sorumluklar bir süre sonra unutulup, keyfi uygulamalar tekrarlanmaya başlayınca toplumda huzursuzluk yeniden başlamıştı. Bunlara ek olarak Sırp ve Bulgar İsyancıları gibi Rumeli'de çıkan isyanları bastırmak için kuvvet kullanan Osmanlı Devleti'ne Avrupalı devletler karşı çıkmaya başlamışlardı. Bu devletlerin esas amaçları Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak, devletin yönetimine doğrudan müdahale etmektir. Bunu yapmak için de Osmanlı uyruğundaki gayrimüslimleri koruma bahanesini kullanıyorlardı. Osman Devleti bir yandan kendisine karşı müdahaleci politikalar uygulayan

büyük devletlerle mücadele ederken öte yandan isyan konusunda büyük devletlerden her türlü yardımı alan gayrimüslimlerin kendi devletlerini kurmak için çıkardıkları ayaklanmalarla ilgilenmek durumunda kalmıştı. Bu sorunlar karşısında Osmanlı hariciyesinin başarısız ve hükümetin de aciz kalması, Osmanlı ordularının erimeleri, bir kısım aydınlarda, devleti kurtarmak için meşrutiyet rejiminin benimsenmesi görüşünün yerleşmesini sağladı (Durdu, 2003: 293).

Osmanlı Devleti açısından kanunlaşma ihtiyacının sebepleri arasında birçok etken sayılabilir. Bunlar arasında en önemlileri olarak karşımıza ordu ve idari yapının eskimiş teknik ve bürokratik yapı ile yeni fetihleri gerçekleştirememesi, ayanların artan bağımsızlık talepleri ve bütün devleti etkisine alan gerileme süreci çıkar. Tüm bunlardan dolayı egemenlik güç yapısının ve dağılımının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur (Rumpf, 1999: 482). Şen'e göre ise, Osmanlı Devleti'nde yeni ve modern kanunlara ihtiyaç duyulmasının asıl sebebi, ehli örf denilen askeri ve idari yetkililerin keyfi cezalar vermesi, dilediği gibi vergiler koyması gibi adil olmayan davranışlara engel olmaktır (1999: 330). Yani bu türden bir kanunlaşma hareketinin hedefi halkı, idarecilerin "keyfiliklerinden" korumaktır.

Osmanlı Devleti siyaset adamlarından ve Jön Türklerin temsilcilerinden olan Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektup, anayasallaşmanın gereği hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu mektuba göre dinin alanı sadece maneviyat alanıdır ve din insanı sadece ahirete hazırlar. Bir ülkenin kanunlarını belirleyen din olmamalıdır. Her ülke için tek meşru devlet şekli anayasalı devlet rejimidir. Adil bir yönetim için tek çıkar yol sorumluluğu kontrol edebilen bir yönetim kurmaktır. Bu devrime ön ayak olacak aydınlardan ve hükümdarın yapacağı şey ise Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında eşitliği tesis etmektir (Berkes, 2016a:287).

Anayasallaşma döneminin en önemli temsilcilerinden olan Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimler ise anayasallaşma sırasında İslam'dan kopmama taraftarıydılar. Onlara göre gerekli olan İslamiyet'in ilk dönemindeki halk egemenliğini ve istişareyle yönetme ilkesini benimsemektir. Bu da ancak Avrupa'daki örnekler taklit edilerek, İslamiyet'in ilahi hukuku çatısı altında yaşayan Müslüman ahalinin ihtiyaçlarına göre uyarlanacak anayasal bir meclis ve yüksek mahkemeler ile sağlanabilirdi (Lewis, 2015:235). Çünkü Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın savunduğu ekonomik sistemin hayata geçmesi için politik yapının dönüştürülmesi gerekiyordu. Yani Avrupa'da olduğu gibi bilimsel altyapıya, üretim tesislerine ve finansal kurumlara sahip olabilmek siyasi yapının Avrupa modeli örnek alınarak yeniden

tasarlanmasına bağlıydı (Berkes, 1985:157). Bu siyasi dönüşümün gerçekleşmesi ise hukuk sisteminin inşa edilmesine ve anayasacılık hareketinin ivme kazandırılmasına bağlıydı.

Anayasanın gerekliliğini savunanlara göre padişah ne kadar iyi olursa olsun çevresi yüzünden yozlaşabilir. Bu gerekçe ile denetime tabi tutulmalıdır. Onlara göre kontrolsüz bir rejim istibdata neden olur. Meşrutî hükümet ise halkın denetimine dayanır; israfı ve yozlaşmayı önler. Mutlakîyet rejimi ile Meşrutîyet yönetimi arasındaki farkı Tunaya, Montesquieu'nun sözü ile açıklar: "*Mutlakîyet rejiminin işleyişi kanuna bağlı değildir*" (2016b: 51). Zira Montesquieu'ya göre krallık yönetimi tek bir kişinin egemen olduğu yönetimdir. Kral belli ve yerleşmiş yasalara göre yönetiyorsa ancak o zaman gerçek krallıktan bahsedilebilir. Tek bir kişi, yasa ve kural tanımaksızın, her şeyi kendi arzu ve heveslerine göre yürütüyorsa bunun adı baskıcılık olur (Durkheim, 2016: 98). Bu sebeple belli kuralları ve meclisi olan meşrutî sisteme geçilmelidir. Seçimle belirlenecek bir meclis sorunları çözmeye etkili olacaktır. Bu görüşte olanların başında Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gelir. Onlara göre çağdaş devletler, ilerlemelerini parlamentolarına borçludurlar. Rıza Nur ise meşrutîyet ile idare olunan bir hükümeti insan vücuduna benzetir ve kalbinin de meclis-i mebusan olduğunu söyler (2005: 17). İnsan vücudunun sağlıklı olması için kalp nasıl muntazam olması gerekiyorsa, meşrutî hükümetin düzgün çalışması için de meclis-i mebusanın sağlıklı çalışması gerektiğini belirtir.

Osmanlı Devleti'nde reformları kapsayan Tanzimat döneminde gerçekleştirilen yenilikler Anayasa garantisine sahip değildi. Bu durum modern devlet anlayışına aykırıydı. Çünkü padişahın mutlak yetkileri karşısında ilan edilen fert hak ve hürriyetleri hiçbir garantiye bağlanmamıştı. Bunları ilan eden padişah istediği zaman ve usulde geri alabilirdi. Bunun için bir meclis kurulmalı ve mutlak idare meşrutî hale çevrilmeliydi. Halk, can, namus ve mülkiyetlerinden emin olmalıydı. Kanun karşısında vergi ve askerlik alanlarında eşitlik tesis edilmeliydi (Tunaya, 2016a: 26-29).

Hristiyan halklar adına Avrupa devletlerinin yaptığı şikâyetlerin sebebi Hristiyanlık karşıtı olarak görülen Osmanlı yönetiminde Hristiyan halkın ikinci sınıf tebaa olarak görülmesiydi. Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri tarafından Müslümanlarla Hristiyanlar arasında veya Hristiyanların kendi aralarında yaşadığı anlaşmazlıkları kötü yönetmekle suçlanırdı. Bu sebeple Mithat Paşa kanunsuz hükümdar yönetimini bitirmek ve parlamenter temsile dayalı hükümdar rejimi kurmak istiyordu. Çünkü devleti zaafa uğratan "idari suistimal ve mali israf" anayasanın ilan edilmesi ve Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla önlenebilirdi

(Mithat Paşa, 1997: 172). Kanuna dayanan bir devlet haline gelirse Avrupa devletlerinin karşısına daha güçlü çıkabilirlerdi (Berkes, 1982: 50, 59, 61).

1875-1876 yıllarında ekonomik ve siyasal sıkıntılarının büyümesi Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet hareketinin hızlanmasını sağladı. Bozulan ekonomiyle birlikte isyanlar da başladı. 1875'te Bosna Hersek'te, aynı yıl Bulgaristan'da Sultan'a karşı azınlıklar ayaklandılar (Petrosyan, 2015: 90). Bu ayaklanmalar Avrupalı devletlerin Osmanlı devletine müdahale etme ihtimalini artırdı. Bu ihtimaller artınca Jön Türkler, bir darbe ile Sultan Abdülaziz'i devirdiler ve 1876 yılında Sultan V. Murad'a Kanun-i Esasi'yi ilan etmek şartıyla padişahlığı teklif ettiler. Bu teklifi kabul eden Sultan V. Murad tahta çıktı. Ama birkaç ay sonra akıl hastalığı gerekçesi ile hal edildi. Bu gelişmelerden sonra Sultan II. Abdülhamid anayasayı (Kanun-i Esasi) ilan etmek şartıyla tahta çıkarıldı. Kanun-i Esasi, üye sayısı 30 civarında olan Meclis-i Mahsusa isimli özel bir kurul tarafından yapıldı. Bu kurul Sultan II. Abdülhamid'in iradesi ile kurulmuştu ve kurul başkanı da Mithat Paşa idi (Tunaya, 2016b: 6).

Kanun-i Esasi'nin ilanıyla birlikte *Heyet-i Ayan* ve *Heyet-i Mebusan*'dan oluşan bir meclis kuruldu. Heyet-i Ayan tayin edilmiş kişiler, Heyet-i Mebusan ise seçilmiş kişilerden oluşuyordu. Bu meclis, 19 Mart 1877'de açıldı. İçinde toplam on milletten gelen mebus vardı. Bunların 69'u Müslüman, 46'sı Hristiyan ve Yahudi'ydı. Bu farklılık sonucu daha açılış gününde Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasında tartışma çıktı. Ramsaur'e göre Sultan II. Abdülhamid Rusya ile girişilen savaşı "*Tanrı'nın bir lütfü*" olarak gördü ve bu savaşı ve meclisteki tartışmaları gerekçe göstererek parlamentoyu dağıttı (2011: 25); Anayasa'daki deyimine göre ise "*erteledi*" (Berkes, 2016a: 336). II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'yi gerekirse yeniden ilan edeceğini söyledi (Ortaylı ve Erdinç, 2016: 34).

Akşin'e göre Sultan II. Abdülhamid, çeşitli sürgünlerle kontrolü elinde tutuyordu (2014: 48). II. Abdülhamid, Padişah olduktan ve anayasanın ilanından hemen sonra Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Kemal Bey gibi isimleri İstanbul'dan uzaklaştırmayı planlamıştı. Bu amaçla Ziya Paşa, Suriye Valisi olarak atandı. Sultan Abdülhamid, Kemal Bey'in de taşraya gönderilmesini Mithat Paşa'dan istedi. Bu emri yerine getirilmeyince de Padişah, 5 Şubat 1879 tarihinde Mithat Paşa'dan sadarat mührünü geri alarak Kanun-i Esasi'nin 113. maddesine dayanarak onu "*İzzeddin Vapuru*" ile sınır dışı etti (Kuran, 2000: 29). Devam eden süreçte de basın, anlatım ve toplantı hakları olmak üzere çeşitli kısıtlamalar uygulandı. Ahmad'a göre bu döneme yönelik dile getirilen hile ve rüşvetin artması, yönetim ve istikrar eksikliği gibi eleştirilerle birlikte yapılan en önemli eleştiri, siyasal yaşama çok küçük bir azınlığın katılmış olmasına izin vermesiydi (2016: 9).

Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı ilk direniş eylemi 1878’de anayasanın askıya alınmasından kısa bir süre sonra yapıldı. Bu eylemin lideri Jön Türklerden Ali Suavi idi. Sultan II. Abdülhamid döneminde bir süre Galatasaray Sultanisi müdürlüğü yapan Ali Suavi, görevden alınca örgütlediği birkaç yüz kişi ile Çırağan Sarayı’ni basarak V. Murat’ı tahta geçirmek istemiş; bu girişimi sırasında öldürülmüştür (Zurcher, 2016a: 31).

Bu dönemde Sultan II. Abdülhamid’e karşı birçok muhalefet grubu oluşturuldu¹⁰. 1889’da Gülhane’de dört Tıbbiye-i Askeriye öğrencisi *İttihat-ı Osmani Cemiyeti*’ni kurdu. 1889 yılının Mayıs ayında İbrahim Temo, düşüncelerini önceden bildiği İshak Sükûti, Çerkez Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet¹¹e gizli bir örgüt kurma teklifi ile yanaştı ve yeni bir örgüt kurdu (Ramsaur, 2011: 34). Abdullah Cevdet Kürt, İbrahim Temo Arnavut, İshak Sükûti Irak kökenli Türk, Mehmed Reşid ise Çerkes idi. Amaçları “*Bu memleket nasıl kurtulur?*” sorusuna cevap bulmaktı. Çözümleri ise ilan edilmiş, ama sonra askıya alınmış Kanun-i Esasi’yi tekrar yürürlüğe sokmaktı (Ortaylı ve Erdinç, 2016: 32). Kısa bir zaman sonra bu dörtlüye Şerafettin Magmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nazım gibi isimler de dâhil oldu. Temo’nun öncülüğünde faaliyetlerine başlayan bu örgüt, İtalya’da ortaya çıkan *carbonari*¹² tarzı örgütlenmeye sahipti (Ramsaur, 2011: 34).

Aynı yıl Ahmed Rıza Bey de Paris’te *İttihad ve Terakki Cemiyeti*’ni kurdu ve İttihad-i Osmani Cemiyetini bu derneğin altına aldı (Tunaya, 2016b: 130). Benzer şekilde Ahmet Bedevi Kuran da 1903’te Kuleli Askeri Lisesi’nden birkaç sınıf arkadaşıyla birlikte İhtilalci Askerler Cemiyeti’ni kurdu. 1904’te ise bir grup *Jön Jan Cemiyeti*’ni kurdu. Aslında tüm bu cemiyetlerin savundukları fikirler *Anayasal ve Parlamenter Yönetim* gibi Batılı liberal fikirlerdi. Onlara göre parlamenter yönetim Osmanlı Devleti’ni güçlendirebilecek ve hatta kurtarabilecek tek güçtü (Zurcher, 2016b: 45). Lewis’e göre bu grup “*Neden Avrupa ilerliyor ve geliyorken Osmanlı geriliyor ve Avrupa’nın başarısının sırrı ne?*” sorusuna cevap arıyordu (2015: 181). Bu soruya cevap olarak da kanunlaşmayı, anayasanın ilanını görüyorlardı.

Sultan II. Abdülhamid’e karşı ilk ayaklanmaya kalkışanlar genelde askeri okul öğrencileriydi. Bunun sebebi ise Batı’nın etkileri ilk olarak aileden eğitim almamış öğrencilerde ortaya çıkması, imparatorluk içerisinde yeterli eğitim verebilen tek yerin askeri

¹⁰ Bu dönemde kurulan silahlı direniş hedefleyen örgütlerin büyük bir kısmı doğrudan Batı askeri, mali ve teknik desteğine sahiptir.

¹¹ Jön Türk hareketi içerisinde önemli bir isim olan Abdullah Cevdet de Prens Sabahaddin’in adem-i merkeziyetçilik fikrini savunmaktaydı ve Adem-i Merkeziyetçilik ve Teşebbüs-i Şahsi cemiyetinin de üyesiydi (Hanioğlu, 1981:57).

¹² Carbonari, İtalyan kömürçülerinin oluşturduğu bir teşkilattır. Küçük küçük halkalardan oluşur. Genellikle bu halkalar üç kişiliktir. Bu üç kişiden biri diğer halkadaki bir kişiyi tanıır. Bu sayede halkalardan birinin kopması durumunda teşkilata büyük bir zarar gelmez. Yani carbonari doğrudan doğruya gizli bir çalışma teşkilatıdır denilebilir (Ortaylı ve Erdinç, 2016: 40).

okullar olması ve diğer eğitim kurumlarında Sultan II. Abdülhamid'in talimatıyla okutulan derslerin kontrol altında verilmesidir (Ramsaur, 2013: 30). Hâlbuki Sultan Abdülhamid döneminde eğitim reformlarına çok önem verilmiş, onun döneminde *İbtidai* olarak isimlendirilen ilköğretim okulları ile Rüştiye olarak adlandırılan orta öğretim kurumları büyük oranda artmıştır. İbtidai okullarının sayısı 200'den 4000-5000'e ve Sibyan mekteplerinki 10000'e; Rüştiyelerinki 250'den 600'e ve İdadilerinki 5'ten 104'e yükselmiştir. Böylece Batılı anlamda ilk ve orta tahsil devlet denetiminde genele yayılmıştır. Artan okul sayısı ile beraber Maarif Nezareti'nin yapılanması da tamamlanmış ve bakanlık bünyesinde İbtidai, Rüştiye ve İdadi müdürlükleri kurulmuştur. Böylece Osmanlı'nın geneline hâkim modern eğitim sistemi kurulmaya başlanmıştır. Bunun somut sonuçlarından biri de bu okullar sayesinde 1839'dan itibaren en büyük eksikliklerden biri olan yetişmiş eleman eksikliği yavaş yavaş giderilmiş olacaktır. Modern insanlarla birlikte bu okullar düzgün yönetilmeye başlayacaktır. Diğer önemli özelliği ise merkezîyetçiliğe katkı sağlamasıydı. Bu okullar sayesinde devlet en ücra köşelere dahi eğitim götürebilmekte, ortak değerler etrafında toplanmış bir toplum inşa edebilmekteydi (Alkan, 2011: 102, 103).

Sultan Abdülhamit'e karşı çıkararak Kanun-i Esasi'yi isteyenler, Mithat Paşa'nın deyimiyle, padişaha yetkilerini bildirmek, bu yetkileri sınırlamak ve sorumsuz olmadığını göstermek istemekteydiler. Padişahlar gelecek, isimleri değişecek fakat karşılarında kurallar sabit olacak ve bu kurallara göre hizmet edeceklerdi. Bu çabaların amacı hürriyetçi bir düzen kurmaktı. Kanun-i Esasi'yi istemeyenler ise padişahın yetkilerinin sınırlanmasına karşıydılar. Buna ek olarak Müslüman ve Gayrimüslim eşitliğine de karşıydılar. Hatta Anayasa'nın şeriate aykırılığını savunmuşlardı. Savundukları bir diğer konu ise halkın bir anayasayı anlayamayacak düzeyde olduğuydu. Bu endişelere rağmen Kanun-i Esasi, 1908 yılında tekrar yürürlüğe girerek, 1909 yılında birçok önemli maddesindeki değişikliklerle beraber; I. Meşrutiyet dönemini, II. Meşrutiyet dönemini ve Mütareke ve Müdafaa-i Hukuk dönemlerini kapsayarak 1924 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Tunaya, 2016b:14).

SONUÇ

Cumhuriyetin temeli sayılan ve uzun soluklu bir süreç olan Türk Anayasallaşma süreci, birçok mihenk taşı içerisindedir. Sened-i İttifak ile başlatılabilecek bu dönemde yaşanan her gelişme kendi içerisinde önemli olduğu gibi vardığı sonuç yani Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi itibariyle de oldukça önemlidir.

Tanzimat dönemi öncesinde imzalanan Sened-i İttifak, Padişah'ın mutlak otoritesini sınırlamak amacıyla olması sebebiyle modern Türk devletinin gelişiminde anayasallaşma sürecinde başlangıç niteliğinde bir belgedir. Tanzimat bürokrasisinin merkezi hükümette ve taşradaki organları yeniden düzenleyişi, 19. yüzyıl ölçüleri içerisinde bir örgütlenme başarısıdır. Tanzimat Fermanı, devlet idaresinde modernleşmenin gerçek başlangıcıdır. O dönemde nezaretler (bakanlıklar) uzmanlaşmış, merkez ve taşradaki şubeleriyle bütünleşmiştir. Hariciye ve dâhiliye nezaretlerinin kuruluşu ve örgütlerin gelişmesinde bu bütünleşmeyi görmek mümkündür. İki nezaretin biri sürekli dış temsilcilikler, diğeri ise vilayetler üzerinde merkezi denetimi ve düzenli yazışma imkânı sağlayabilmiş, memurların terfi, maaş, tayin gibi özlük işleri düzene girmiştir. Islahat Fermanı'nın ilanını ile de eşitlik çabaları devam etmiştir. Eğitim hemen hemen tamamen düzenlenmiş, Hristiyan tebaa ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Bu sürecin sonunda ulaşılan 1876 Kanun-i Esasisi, Türkiye'nin modern siyasi sisteminin resmi başlangıcı olarak görülür. Bu anayasa ilk olarak padişahın otoritesini kısıtlayarak yeni Osmanlı bürokrasisine koruma sağlamış, ancak anayasanın temel haklar kısmı eksiktir. Demokratik hakların temeli olan düşünce ve ifade hürriyeti gibi, dernek kurma hakkı veya toplanma hakkı gibi temel haklar bu anayasada bulunmamaktadır.

Osmanlı Devleti 19. Yüzyılını “eşitlik” ve “yönetime katılma” gibi demokratik anlayışları sistemine sokmaya çalışarak harcamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde tamamen başarı sağlayamamış olsa da, Danıştay, Yargıtay gibi birçok resmi kurumun temelleri o dönemde atılmış, seküler mahkemeler kurulmuş, bakanlıklar, yerel yönetimler, eğitim kurumları, memurluk sistemi ve hukuk alanındaki birçok reform sayesinde Cumhuriyet'in temelleri atılmıştır. Tanzimat döneminde ve sonrasında açılan okullar sayesinde Cumhuriyetin kuruluşunda devlet adamı/bürokrat eksikliği yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2016). İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Alkan, N. (2011). *Sultan II. Abdulhamit ve Osmanlı Modernleşmesi*, Devr-i Hamid, Cilt 4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Akça, G., Hülür, H. (2007) *Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 21.
- Akşin, S. (2014). Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitapevi, Ankara.
- Akçura, Y. (2015). Üç Tarz-ı Siyaset, İkinci Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Aysal, N. (2013). *Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 53 (Lozan Antlaşması Özel Sayısı).
- Berkes, N. (2016a). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2016b). Türk Düşününde Batı Sorunu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (1982). 1876 Anayasasının Öyküsü, içinde Atatürk ve Devrimler, Adem Yayıncılık, İstanbul.
- Çetinsaya, G. (2016). *II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi*, Osmanlı Araştırmaları, Cilt 47.
- Çilliler, Y. (2015). *Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları*, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 10, Sayı 2.
- De Madariaga, I. (1990), *Catherina The Great: A Short History*, New Haven: Yale University Press.
- Durdu, M. B. (2003). *Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt 14, Sayı 14.
- Demir, Ş. (2001). *Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 29.
- Durkheim, E. (2016). Toplum Bilim Dersleri, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Engelhardt, E.P. (1999). Tanzimat ve Türkiye, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2019a). Osmanlı'da Birlikte Yaşama Politikası, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, B. ve Bektaş, M. (2017). *Lozan Perspektifinden Türkiye'de Azınlık Politikaları (1923-2016)*, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 2.
- Göle, N. (2015). Mühendisler ve İdeoloji, Metris Yayınevi, İstanbul.
- Genç, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gözübüyük, Ş., Kili S.: 2000, Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Göçek, F. M. (1996). *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, Oxford University Press, New York.
- Hanioğlu, M. Ş. (2008). *A Brief History of Late Ottoman Empire*, Princeton: Princeton University Press.
- Hülagü, M. M. (2011) *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Demiryolu Politikası (1876 – 1909)*, Devri Hamid Sultan Abdülhamid, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Cilt 3.
- İnalcık, H. (1994). *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300: 1600*, London: Phoenix.
- İnalcık, H. (1964). *Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu*, Belleten, Cilt 17.
- Kuran, A. B. (2000). İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. (2014). *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Borçlar Tarihine Bir Bakış*, History Studies International Journal of History, Cilt 4 / 1.
- Kenanoğlu, M. M. (2007). Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (2014). Osmanlı Modernleşmesi, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Karpat, K. (2015). Türk Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. (1972). *The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908*, International Journal of Middle East Studies, 3, ss.243-281.
- Lewis, B. (1988). *The Political Language of Islam*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Leat, D. (2005). *Theories of Social Change*, The International Network on Strategic Philanthropy (INSP) Working Paper, www.insp.efc.be, Erişim Tarihi: 18.06.2019.
- Mithat Paşa, (1997). *Tabsıra-i İbret (Hayatım İbret Olsun)*, Cilt: 1, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nicolle, D. (2008). *The Ottomans: Empires of Faith*, Thalamus Publishing, Ludlow.
- Nur, R. (2005). *Siyasi Risaleler*, Haz. Ahmed Neziha Galitekin, Şehir Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ., ve Erdinç, E. Ş. (2016). *İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, Hazırlayan: Alper Çeker, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1, İletişim Yayınları.
- Özel, İ. (2007). *Çenebazlık*, Şule Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, O. (1999). *Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye, Osmanlı: Teşkilat*, Editör Güler Eren, C. 6, Ankara.
- Pintner, W. M. (1984). *The Burden of Defence in Imperial Russia, 1725-1914*, Russian Review, vol, 43, No 3, ss.231-259.
- Petrosyan, Y. A. (2015). *Sosyalist Açından Jöntürk Hareketi*, çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Yordam Kitap, İstanbul.
- Rumpf, C. (1999). *Osmanlı ve Türk Hukukunda Avrupalılaştırma Hareketleri*, Osmanlı, Editör Güler Eren, C. 6, Ankara.
- Ramsaur, E. E.: 2013, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, Üçüncü Baskı, Etkin Kitaplar, İstanbul.
- Ramsaur, E. E.: 2011, *Jön Türkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Safa, P. (2016), *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Somel, S. A. (2004). *Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1.
- Soner, B. A. (2012). *Osmanlı-Türk Siyasal Geleneğinde Bireysel Ve Kolektif Haklar Mefhumu*, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 32.
- Şen, M. (1999). *Osmanlı Hukunun Yapısı*, Osmanlı: Teşkilat, Cilt 6, Ankara.
- Şimşek, V. (2015). *The Grand Strategy of the Ottoman Empire, 1826-1841*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, McMaster University, The School of Graduate Studies in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy.
- Tilly, C. (2016). *Avrupa'da Devrimler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2016a). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (2016b). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876 - 1938*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ünüvar, K. (2004). *İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1.
- Ülken, H. Z. (2015). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İşBankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yediyıldız, B. (1994). *Osmanlı Toplumunu*, içinde Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA), ss.441-510.

- Yıldız, M. C. (1999). *Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık Ve Milliyetçilik*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4, s.279-301.
- Yücel, Y. (1974). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Çözümler*, Belleten, 38. Cilt.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*, Cilt I, 2. Baskı, Yarı Yayınları, İstanbul.
- Zurcher, E. J. (2016a). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 32.Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Zurcher, E. J. (2016b). *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 8. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

